

SKÄRKARLSLIV I MÖJATRAKTEN.

Spridda anteckningar från en undersökningsresa 1928.

Av

ERNST KLEIN.

Möjaborna voro i äldre tid i långt högre grad än nu beroende av sitt fiske, och deras tillvaro liknade ännu för tre kvarts sekel sedan mera den ambulerande jägar- och fiskarbefolknings, som måhända under stenåldern levat vid den svenska östkusten, än den bofasta åkerbruksbefolkningens i inlandet.

Högsommaren, »från Olsmässti'n till Augustada'n»¹, vistades en stor del av befolkningen ute i sina yttersta »skärgårdar», de små, längst ut till havs liggande ögrupper, där man ägde eller hyrde rätten till strömmings- och torskfiske och för detta syfte hade uppfört »bodar». En av de förnämsta av dessa fiskeplatser var Hårsten, en annan var Gillöga. Även Björkskär var livligt besökt, medan Fiskekobben och »Stornasen» (i Nassa skärgård) m. fl. rymde ett mindre antal fiskare (fig. 1). På vissa skär fiskade Möjaborna gemensamt med grannar från andra byalag. Så foro »Svartlögarna» till Hårsten, något som ännu fortfar. Denna ö äges av Möja-(Harö-)bor och Sandhamnsbor och disponeras mot erläggande av viss »skatt» (fig. 2).

Vistelsen på fiskeskären utgör en nära motsvarighet till inlandsbornas fäbodvistelse. Man bodde (och bor ännu, ehuru numera för kortare tid och ingalunda så mangrant) på ett ålderdomligare och primitivare sätt än hemma i byn. »Boden» består i dessa trakter i regel av en timrad stuga med svale på ena gaveln. Ingången till den

¹ 29 juli—9 september.

Fig. 1. Stuga på Fiskekobbarne, Möja skärgård, Uppland. Svalen är bortriven, endast takåsarna ligga kvar. Foto. Fiskeriexp. 1928.

oftast med stående plank intäckta svalen är på långsidan (fig. 3). I svalen förvaras en del mindre skrymmande fiskredskap, matförråd, dun, som man samlat på skären m. m. På vissa håll ser man numera även svalen använd som »saltbod», då man icke längre saltar strömming i sådana kvantiteter, att något särskilt hus är behövt för detta ändamål.

Från svalen kommer man in i stugan, som i ett hörn närmast ingången har en ganska stor, öppen spis. I äldre bodar är denna murad helt av gråsten med en sandstensplatta till hård, i yngre består åtminstone skorstenspipan av tegel. Denna spis är det sista, som för-

Fig. 2. Stuga på Hårsten, Möja skärgård, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928.

svinner, när de gamla bodarna förfalla, och resten av spismurar jämte några stenar, som legat under syllarna, vittna ännu mångenstädes, t. ex. på Gillöga, Björkskär och Hårsten, om en tiofalt större bebyggelse än den nuvarande. (Med uppmärksamheten fästad på dessa anspråkslösa fornlämningar kan man mångenstädes i östkustens skärgårdar konstatera gammal fiskebebyggelse på skär och holmar, som numera aldrig besökas av fiskare. Men det är ett annat kapitel.)

Den öppna spisen har av gammalt den enklast möjliga konstruktion. Så t. ex. finnes intet murat spjäll; när man slutat elda, sättes en stång med en fyrkantig, med säckar och trasor madrasserad platta upp i skorstenen. Denna inrättning, som heter »krysse» eller

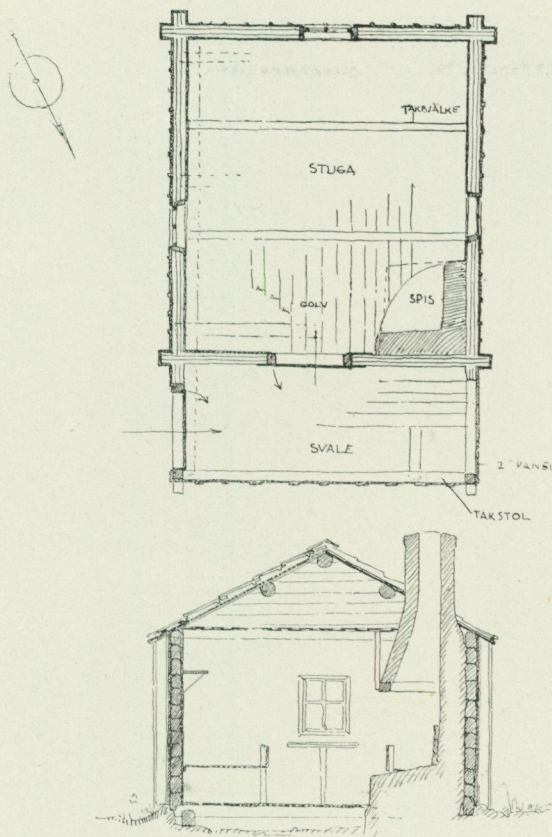

Fig. 3. Stuga på Härsten, Möja skärgård, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

»påvaln», kallas av Möjaborna flerstädes »Mor Lind», med hänsyftning på någon numer förgäten, skämtsam lokaltradition.

Möblemanget och inredningen äro ytterst enkla. Golv saknas väl icke, men däremot stundom innertak. Eljes förekomma såväl tredings-tak som plana innertak. Båda långväggarna äro i de äldsta stugorna upptagna av sängar, så långt utrymmet tillåter. Dessa sängar äro flerstädes »tvillingsängar», d. v. s. två sängar sammanbyggda, med ena gaveln gemensam, medan övriga gavlar ersättas av stugans kortväggar eller ansluta sig till dessa (fig. 4).

I andra, högre bodar har man byggt sängarna i två våningar; nyare och bättre inredda bodar ha åtminstone på ena väggen en drag-

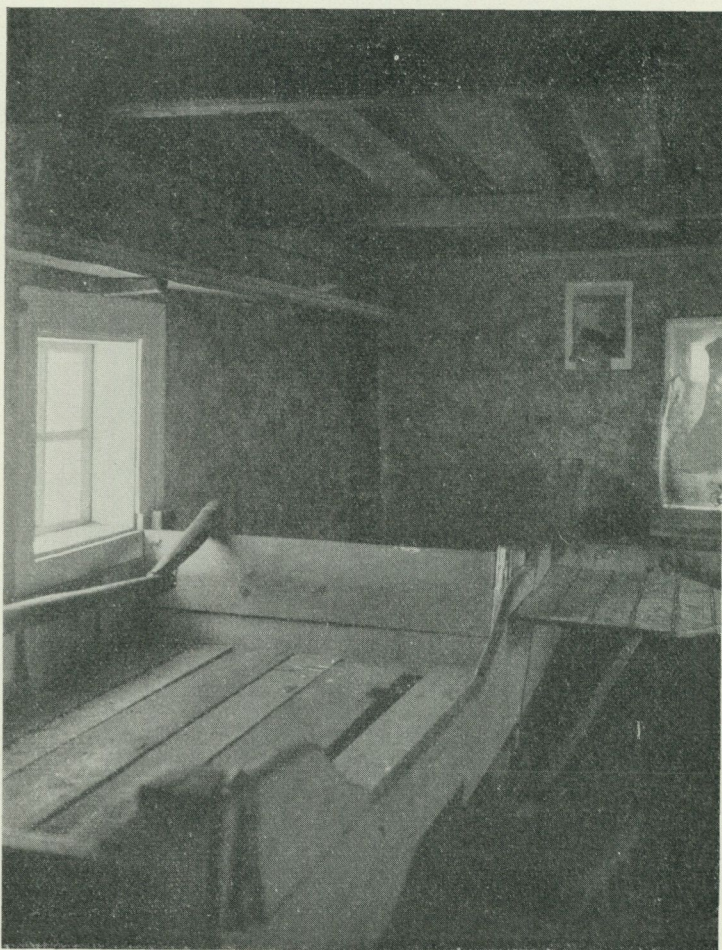

Fig. 4. Interiör med sängar från stuga på Härsten, Möja skärgård, Uppland.
Foto. Fiskeriexp. 1928.

soffa, ej sällan med daterad målning, som visar, att den någon gång under 1800-talets förra hälft tillhört det fina möblemanget i en gård, fast den nu kommit på kneken.

Ett fällbord vid fönstret på bortre gavelväggen och en och annan gammal stol eller pall jämte en vedlår fullborda möbleringen. Panelning, tapeter och målning finnas ej i de äldre bodarna, men börja vinna insteg i de nyaste.

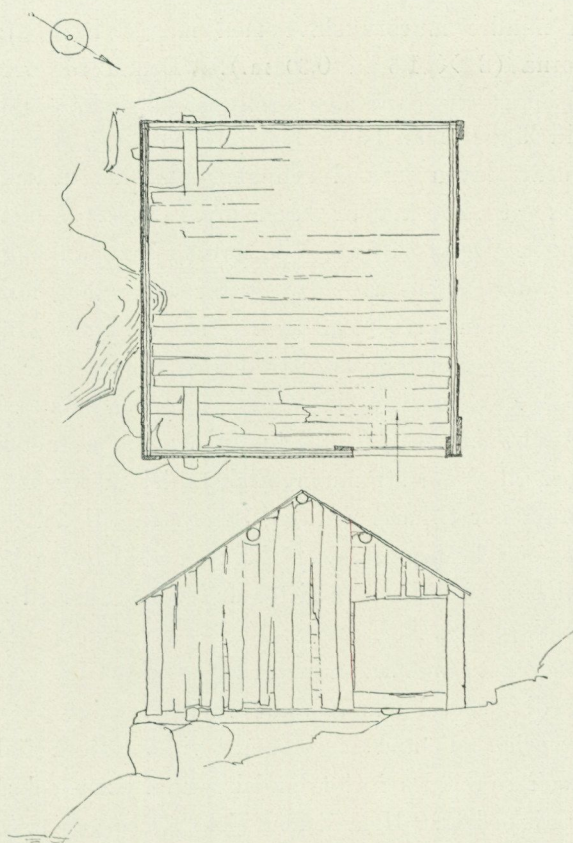

Fig. 5. Saltbod på Hårsten, Möja skärgård, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.¹

Utom bostäderna finnas på skären enkla förrådshus, »saltbodar», som ofta äro utan svale fig. 5. De ligga i regel så, att luften kan spela fritt under golvet; man begagnar sig vanligen av någon naturlig »hylla» i berget, på vars kant man lägger ena syllen, medan den motsatta får stöd av några stenblock. I dessa bodar brukade man förr ha sina stora saltkärl stående, i vilka den ena tunnan strömming efter den andra samlades för att undan för undan packas i mindre kärl (tunnor, halvtunnor, fjärdingar etc.) i och för försäljning. På Hårsten ser man i saltbodarna en särskild »strömmingslave», unge-

¹ Uppmätningarna under denna expedition ha utförts av teknologen Sten Roempke. Fotografierna ha tagits av förf.

fär som en mindre murbrukslave med många hål borrade genom bottenplankorna ($2 \times 1,5 \times 0,30$ m.). Denna för orten speciella anordning brukas av Svartlögaborna som »skaka» skötarna över laven; härvid lägger man båten långsides en brygga eller ett lämpligt berg, drar laven utmed relingen, placerar ovanom laven en bock och ger ut skötarna ur båten över laven så att »stortäln» vilar på bocken. Detta sätt att reda garnen sammanhänger med metoden att samtidigt »stena av», d. v. s. för varje gång lösknyta sänkstenarna, vilka sedan ånyo påsättas, när skötarna skola läggas. Denna nordligare metod möter just här den sydligare, där man brukar »fasta hallar» på skötarna, vilka då bli tyngre och måste »benas» eller »plockas» på ett annat sätt, då de ej utan fara för garnet kunna »skakas». Här går alltså för strömmingsfiskets del en mycket viktig kulturgräns. Möja hör till det sydliga, Svartlöga till det nordliga området. — När de icke begagnas, stå lavarna i saltboden jämte de trebenta »redpallar», på vilka man sitter under arbetet med »gälningen» av den strömming, som skall saltas.

Det är nu mycket länge sedan man i Möjatrakten levde ett så reguljärt fiskelägesliv, som i mannaminne varit brukligt på vissa sörmländska skär och som ännu förekommer vid de stora fiskeplatserna på Gotland och flerstädes i Götalandskapen, liksom också vid Bottniska vikens fiskeskär. Hela denna fiskelägesorganisation med sin fasta samhällsordning och sina speciella lagar går tillbaka på gamla lagbestämmelser och har därför i stort sett över hela landet en mycket likartad prägel.¹ Å andra sidan har lagstiftningen sedan gammalt, stödd som den var på ännu äldre sedvanerätt, lämnat ett visst spelrum för lokala variationer. Det råder intet tvivel om, att även Möjaborna en gång haft sina särskilda seder och regler för samlivet och arbetet på fiskeskären. En gammal fiskare i Långvik (född 1858 på Rödlöga) återgav efter sin fars berättelse, hur det gått till på fiskeskären här i trakten under förra hälften av 1800-talet. Man hade då alltid en vald befälhavare, »hamnfogden», vars förnämsta åliggande var att tillse, att ingen gick ut med skötarna före de andra. Signal till uppbrott gav han genom att hissa en flagg. (På andra håll före-

¹ Se Sigurd Erixon, Ett skärlag och dess arkiv. Fatab. 1920.

komma signaler med klocka, trumma eller horn). Likaledes ålåg det hamnfogden att övervaka, att ingen fiskade under söndagsdygnet. På söndagen skulle alla samlas för att åhöra predikan, som upplästes ur en postilla av någon därtill skickad fiskare, när icke Ljusteröprästen kom ut, vilket (enligt en annan sagesman) skedde någon gång i månaden.

En intressant detalj, som tyder på, att samma ordning för skötarnas läggande rått här under 1800-talet, som den, vilken avspeglas i det just dessa trakter berörande »hamnskrået» av 1450,¹ vår äldsta fiskestadga, meddelar samma fiskare i följande form: »De hade inga ankaren till skötarna förr, utan bara stenar med inborrade järnkrampor. (Även enklare, endast med en vidjehank ombundna ankarstenar torde ha förekommit. De finnas kvar ännu i Rådmansö-skären). När de lagt ut dem, fingo de sedan ligga, tills man slutat fiska på den platsen». Detta yttrande tyder på att varje fiskare här, just som de gamla lagarna omtala, hade sina särskilda »skötsättningar, fasta platser för fisket, vilka han på ett eller annat sätt (flerstädes har det skett efter kapprodd första dagen, annorstädes efter överenskommen tur) fått vid fiskesäsongens början. Här lade han sina ankarstenar med linan uppehållen av en vakare; särskilda bestämmelser stadga redan i det äldsta hamnskrået straff för den som begagnar, flyttar eller stjälar en annans ankarlina och sålunda ockuperar hans plats. Detta fastsättningsfiske på given plats lever för övrigt ännu kvar på några håll.

De farkoster, som begagnades vid fisket ute på skären skilde sig ännu i mannaminne ej blott från de nu allmänt brukade motorbåtarna, utan även från deras närmaste föregångare.

Skötbåtarna, »skärbåtar», voro äldst i mannaminne ännu i regel snipor av ansenlig storlek, c:a 26 fot över allt (fig. 6 och fig. 7). De voro riggade med ett råsegel, enligt beskrivning »lika brett upptill och nedtill, men med skothalsen litet förlängd». Rån var fästad vid masten medelst ett band, på vilket svarvade tråkulor voro uppträdda,

¹ »Hampna Skrå på Swenska Högarnar etc.» G. E. Klemming, Skrå-ordningar, Sthlm 1856. Jag syftar på par. 8—11 samt 16. I sistnämnda par. torde »stänger» att döma av sammanhanget böra läsas »strenger», d. v. s. ankarlinor, vid vilka skötarna sattes.

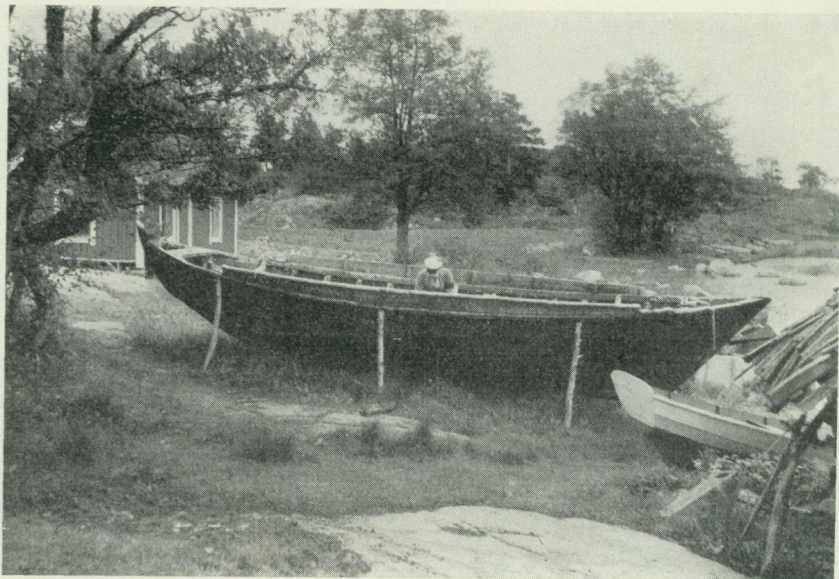

Fig. 6. »Skärbåt», Löka ö, Möja sn, Uppland. Skiborden, som ej finnas med på uppmätningen, äro här påsatta. Exemplaren ett av de få kvarvarande av den gamla snipiga typen. Foto. Fiskeriexp. 1928. Uppmätning se fig. 7.

eller också med ett halvcirkelformigt stycke hårt trä, som knöts fast vid rån och gick runt masten. Det förra redskapet kallades av en meddelare »sjackel», det senare av en annan »ratt». Det torde i båda fallen vara subjektiva former av termen »rack», varmed detta fäste benämnes i sörmländska skären, där dylik råsegelsrigg ännu finnes kvar på några håll. Seglet hissades med hjälp av löst block eller en i masten infälld trissa. En lång, med hake försedd stång kunde, när så behövdes, göra tjänst som bolin. Den kallades »klostång» och sattes med haken i seglets främre lik nära den vid en pållare i fören fastgjorda främre skothalsen, samt spändes med andra änden mot en »vrang» (spant) eller bett. När man seglade undan vind, tog man bort klostången och riggade i stället upp »ett brass» på lovarts rånock, som man höll seglet med. Masten hade ganska stark lutning bakåt. Därigenom kom seglet att lyfta båten, så att den vakade ovanligt bra i grov sjö, »men den som hade lätt att bli sjösjuk, han blev fort sjuk i en sådan båt».

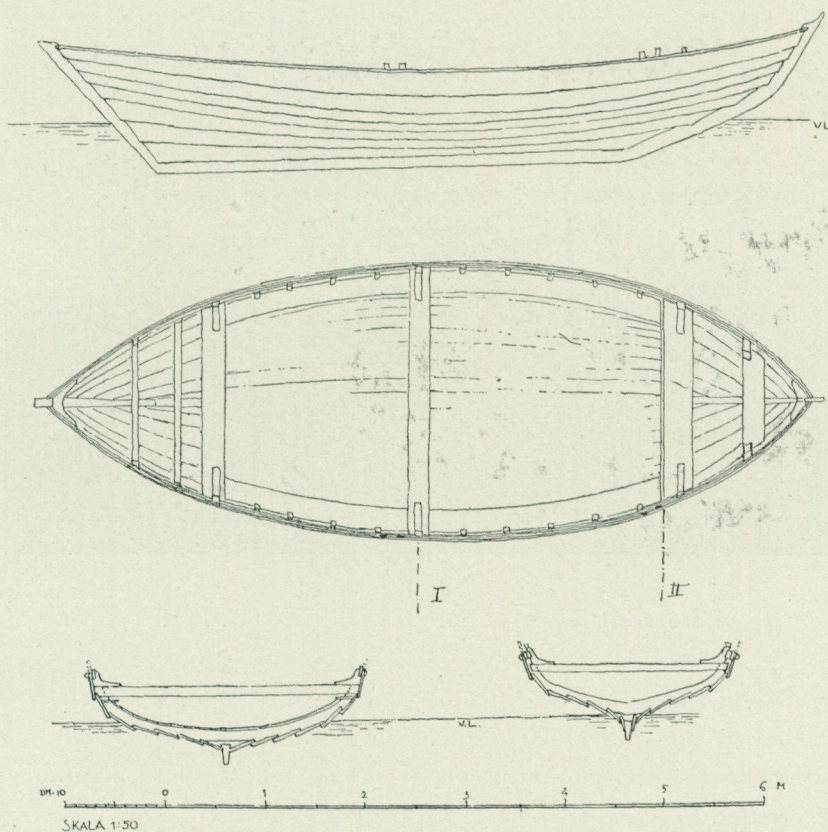

Fig. 7. »Skärbåt», Löka ö, Möja s:n, Uppland. Måtten på detta exemplar äro något mindre än de i gamla tider vanliga. Riggen är med sprisegel, ej som förr, råsegel. Uppm. Fiskeriexp. 1929.

Det besvärliga med råsegelsriggen var, att man vid kryssning för varje slag var tvungen att ta ned seglet och »åsa om», d. v. s. skifta rån, så att den kom i lä om masten. Detta var ett kinkigt och tidsödande arbete, helst som man dessutom för varje gång måste lossa ett av de tre vanten och sätta an det i lovart. Men i övrigt äro de gamla överens om, att råseglen voro utmärkta, om också något farliga att segla med.

Man fick vara ganska manstark i de gamla skötbåtarna, ty de voro stora och måste, med sin besvärliga rigg, oftare ros än de nyare

Fig. 8. Storökor, Löka by, Möja sn, Uppland. Den längst till vänster återfinnes på uppmåtningsritningen fig. 9. Foto. Fiskeriexp. 1928.

typerna. Ofta var det 5 à 6 man i samma båt; antingen voro de alla lottägare i båten eller hade ägarna lejt en och annan till besättning. Båtlaget synes gemensamt ha skött utläggningen och upptagningen av samtliga lottägars skötar.

Smärre roddbåtar, »snippar», lika våra dagars »jullar», men utan sumphåll, brukades också ute vid fiskeskären. När man kom i land med skötarna, plögade man gå ut med »snippen» och »torska», vilket alltid skedde med »snöre». (Torskrevor i långrevsfason synas icke av gammalt ha använts av de riktiga »skärkarlarna», men de »på landena» brukade redan för 60 och 70 år sedan dylika med rev av hampa och tafsar av »simpelkort»). De snipiga stora skärbåtarna synas för c:a 50 år sedan ha avlösts av akterspegelsbåtar, »ökor», vilka till en början hade samma slags råsegl som de gamla båtarna, men rätt snart fingo två sprisegel. De yngre »storökorna» byggdes i regel något mindre än de äldre (fig. 8 och fig. 9). Av spriseglen var det förliga, »försiglet», mindre än »storseglet». Detta slags båtar och rigg finnas ännu. En annan typ, de s. k. »långbåtarna» från Vaxholmstrakten,

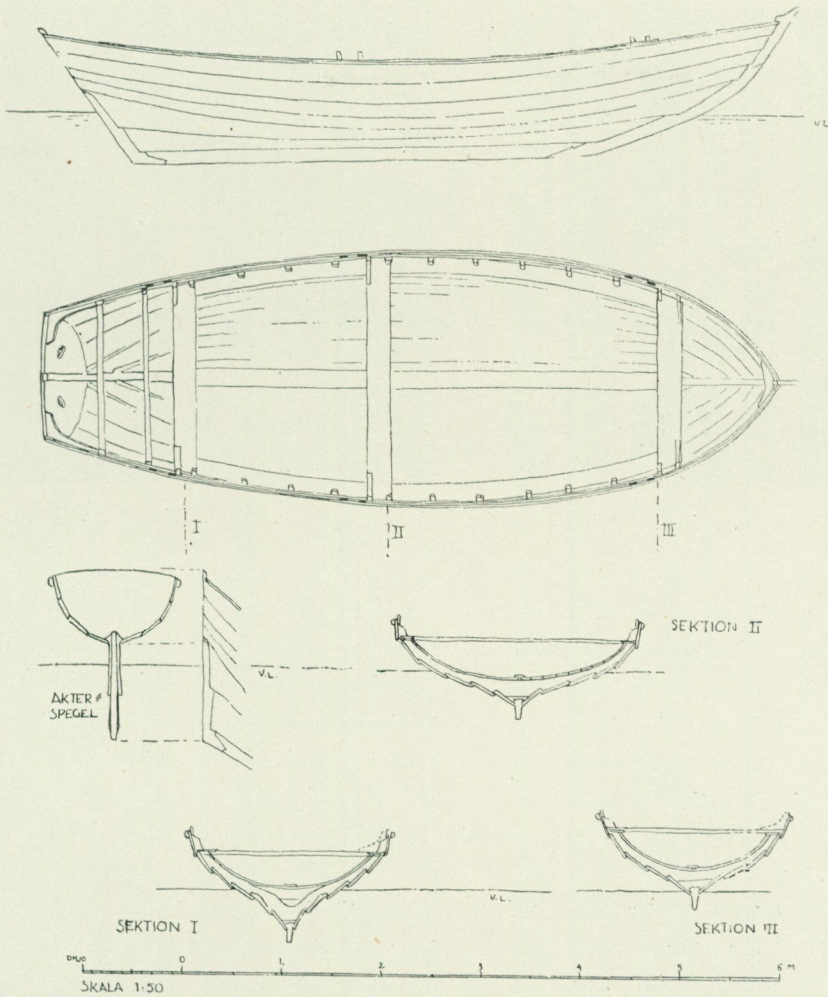

Fig. 9. »Storöka», Löka by, Möja sn, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

brukades också på Möja som skötbåtar. Även de hade två sprisegel. De voro snipiga och betydligt smäckrare byggda än akterspegelsbåtarna, både smalare och lägre. Denna numera tämligen ovanliga båttyp, som kanske är den uppländska skärgårdens vackraste, har fått en direkt avkomling i en modern motorbåttyp, som är mycket omtyckt just på Möja och kringliggande öar.

Framstående båtbyggare voro bland den föregående generatio-

Fig. 10. Liten sandkil på Rödlöga, Möja s:n, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928.
Uppmätning se fig. 11.

nens Möjabor bl. a. Mats Sundberg i Berg och Nyström i Långvik samt Ahlström i Rams Mora. Denne, som synes ha varit en av de »livländingar», d. v. s. Estlandssvenskar (Ormsöbor), vilka tid efter annan bosatt sig här och var i skärgården och som avled för c:a 30 år sedan, har på 1890-talet byggt den ovan avbildade »skärbåten», tillhörig Westins på Löka ö, som är en av de få existerande representanterna för den gamla snipiga skötbåtstyp, om vilken de gamla talat.

Till fiskeskären reste man emellertid icke endast med skötbåtar. Även »storbåtarna» eller »sandpiggarna» kommo dit och togo in last av saltströmming, allteftersom tunnorna blevo fulla. Då dessa i regel ej byggts på Möja och sålunda egentligen tillhöra ett annat område, skall jag här ej närmare ingå på denna intressanta båttyp (fig. 10 och fig. 11). Endast bild och några uppmätningar av en ovanligt liten, men väl bibehållen »sandpigg» på Rödlöga skola här meddelas.

Vare sig man nu reste med »storbåt» eller »skärbåt», resp. »storöka», blev det efter slutad strömmingssäsong att fara inåt »opplandena»¹

¹ Jfr O. v. Friesen, Landskapsnamnet Uppland, Fatab. 1906, s. 17 o. f. Intressant är pluralformen »opplandena» som svarar mot det äldsta kända bruket av namnet. Betydelsen är här just den, som v. Friesen anser vara den primära hos namnet Uppland.

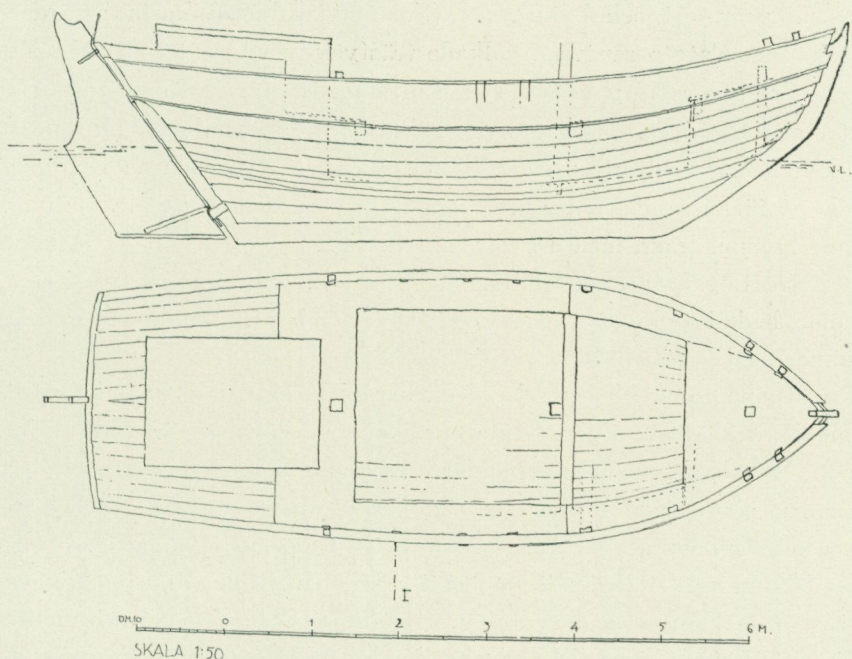

Fig. 11. Liten sandkil på Rödölga, Möja s:n, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

med saltströmmingen. Det kunde ta veckor, ja månadtal på hösten, innan man blivit av med lasten och hann hem igen.

Man fick då leva sjöliv i smått inne på Mälarfjärdarna. Det gick ju an på storbåtarna, som hade kajuta. Sämre var det i de öppna båtarna. Där fick man tälta, när man låg i hamn. Det gick så till, att man satte upp en åra i vardera mastbetten (detta gällde de tvåmastade sprisegelbåtarna) och surrade en åra som takåsen mellan dem. En annan åra lades sedan från den bakre av de två resta årorna över mot aktern som fortsättning på takåsen. Häröver lades nu seglen (eller någon gång en särskild tältduk), som sedan med snören kunde knytas fast utanpå de lösa skiborden, varvid snörena stuccos in genom särskilda hål i dessas underkant. På detta sätt erhöles en fullkomligt tät bostad. Som eldstad begagnades en gammal järngryta och ved hade man med sig. Varje deltagare hade sitt låsta matskrin, där han förvarade den dyrbarare delen av sin proviant,

såsom smör, ost och brännvin. (Som matskrin på kortare färder brukades »slafat» av två urholkade trästycken, ungefär som två mot varandra lagda tråg, en typ som man ännu träffar på bland traktens gamla husgeråd). Träkannor, träbyttor för surmjölk och annat enkelt bohag medfördes, och till nattläger hade var och en en dyna och ett täcke samt kläder att ligga på. Den som var mera ömtålig hade halmmadrass, men det var inte vanligt.

Svartlögaborna, som i allmänhet ansågos mera konservativa i sina vanor, hade inte kistor till mat och kläder ombord, utan enkom gjorda tunnor med lock och lås.

Kommersen vid dessa handelsresor gick ännu i mannaminne till som i allra äldsta tider. Inte ens pengar behövdes för transaktionen. Man hade sina fasta kunder år från år och visste, att till den kunden skulle man föra så och så mycket, till hans granne så och så mycket strömming. När man nu kommit till närmaste hamn, t. ex. Örsundsbro, var det bara att underrätta kunden, att nu var strömmingen här, och göra upp om leveransen. Betalningen var i regel inte heller föremål för mycken diskussion. Bonden ville ha strömming, skärkarlen ville ha råg. Värdeförhållandet mellan de två varuslagen växlade föga. Det höll sig länge vid $\frac{1}{2}$ tunna strömming för 1 tunna råg. Så var det bara att byta varor, utan många uträkningar, och sedan hade bonden sovel och skärkarlen bröd för det året.

På detta uråldriga sätt upprätthölls skärkarlshandeln med inlandet, som säkert pågått sedan förhistorisk tid, ända till dess stora ändringar i samfärdseln och levnadssättet nu i det närmaste gjort slut på den. Möjaborna ha visst alldeles upphört att fara med saltströmming; av deras grannar är det bara några Svartlögare som ännu upprätthålla förbindelsen med några gamla kunder inåt Örsundsbro eller Enköpingshållet.

Om anledningen till saltströmmingshandelns upphörande berättar en gammal Möjabo: En bonde, som förr brukat ta flera tunnor om året, skulle en höst inte ha mer än en halvtunna. »Va' ska jag me'et å göra?» sade han. »Drängen tar en strömming på tallriken och vevar runt me'n ett par varv —, och så 'amnar'n i skal-'ögen'.» Tjänstefolket, som förut varit stora konsumenter av saltströmming,

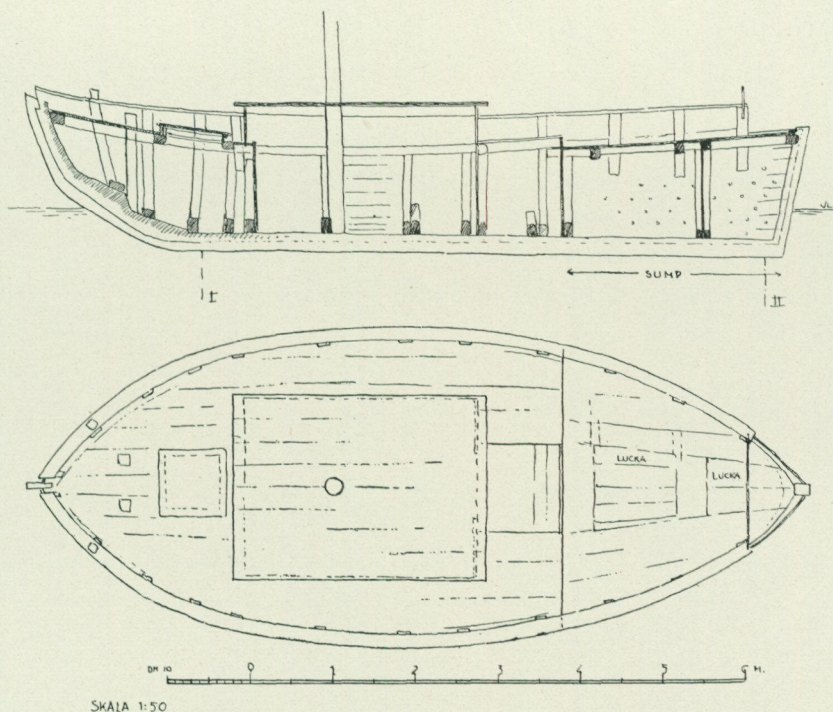

Fig. 12. »Sump», Långvik, Möja s:n, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

hade alltså med den ökade självständigheten och de höjda anspråken lyckats ställa till bojkott mot denna i deras ögon alltför tarvliga vara; till frukost ville man numera inte nöja sig med den magrare strömmingen, utan gjorde anspråk på att få sill. »Undan strömmingar, här kommer sill» är ett ordstäv, som är spritt långt upp i landet¹ och nu är betecknande för värdesättningen av de två fisksorterna. Huruvida den är rättvis eller ej, kan man tvista om. Faktiskt har den gjort en ekonomisk revolution i skärgården.

En annan, på visst sätt modärnare, men säkerligen även den bra gammal form av långresa, utgör fiskköparnas färder med stora segelsumpar; även denna form av handelsfärder är nu dömd att försvinna för maskinkulturen.

En dylik sump (fig. 12) låg ännu sommaren 1928 i Långvik på

¹ Det förekommer bl. a. i Dalarnas bergslag.

Möja. Dess ägare, Karl Österman, berättade ett och annat om både båten och dess användning. Sumpen hade han för c:a 30 år sedan låtit bygga hos båtbyggaren August Sjöblom på Söderöra. Den hade kostat 400 kronor med mast och roder, men då hade byggherren själv fått släppa till virke till — kajuttaket, »ty det var för billigt pris, då Sjöblom nästan förlora på't!» Seglen köpte Österman också själv i Stockholm. De köptes i »stuvar» om 6 à 7 meter à 1:30 metern. Det gick åt hela 9 stuvar, och då blev det så mycket över som till en liten presenning. Seglen sydde ett par sjömän på Norröra på en vinter, och riggen gick till mer än skrovet, innan den blev färdig. Båten är av furu utom relingen, som är av ek och aktre stamkraften, som, ovanligt nog, är av al. Om dess utseende och dimensioner får man en föreställning genom illustrationen.

De voro alltid två, vintertiden ofta tre man i henne. De brukade dels ligga ute vid Svenska Högarna och fiska torsk, som de sedan förde in till Möja och höllo i sumpar. Men när de hade tillräckligt med fisk eller kunde köpa ihop last, reste de till »sta'n» och sålde.

När man då kom till fiskarbron, hände det att fiskhandlarna inte ville ge så mycket, som man själv fått betala. Då var det bara att lägga sig inne i Nybroviken och »kila ut» fisken (sälja kilovis) på Östermalmstorg. På det sättet kunde det gå om en månad, innan man fick slutsålt. Detta gick naturligtvis bara för sig på vintern. Men då hände det också, att man mötte is i inloppet, när man skulle hem, och fick ta bogsering för flera hundra kronor, och då gick förtjänsten all världens väg.

En vinter hade Ö. och en kompanjon köpt ihop för 2,500 kronor fisk. De fingo sedan ligga vid Strandvägen en månad, innan lasten var slutsåld. När de så höllo avräkning, hade de ett par, tre kronor i förtjänst. Ändå hade de levat sparsamt, ätit av matsäcken, och bara på söndagarna hade Ö. köpt litet kaffegrädde och för 25 öre kaffebröd till doppa. Men då hade också kompanjonen grälat och sagt, att han inte hade råd till sådant överflöd. Ty han hade lånat 400 kronor till sin andel i fiskköpet och på dem fick han betala 40 öre i månaden »i procent på vart hundratal», som han räknat ut det. Och det hade han gräsliga bekymmer för. En god sak var i alla fall,

att de inte behövde köpa ved på hela tiden, fast det var 14 och 15 grader kallt. Ty de lågo mellan två kolpråmar och karlarna där langade ned kol säckvis åt dem. »Elda ni med kol, gubbar, så slipper ni frysa!» Det var riktigt hyggliga karlar, de där på kolpråmarna.

Den sista arten av färder, som i gamla tider regelbundet förekommo i Möjabornas liv, har jag icke funnit något åsyna vittne till; den Möjabo, som berättat för mig om dem, bodde som ung på Rödlöga (se ovan sid. 130) och företog de här ifrågavarande resorna »Norrbottnensresorna» därifrån. Men det är ju ändå så pass i grannskapet, och då det finns skäl att antaga, att saken inte ställt sig särdeles annorlunda för Möjabor, om på den tiden de varit med,¹ anför jag hans berättelse, som är ganska intressant i flera hänseenden.

Syftet med dessa långresor var sälskyttet. Sälen har otvivelaktigt en gång spelat en mycket stor roll även i Möjabornas hushållning, om också kanske ej så stor som för befolkningen på de yttre, ofruktbara öarna. »Själtossor», vinterskor av sälskinn, förekomma ännu på Möja som en rest av den allsidiga användning, detta nyttiga skadedjur en gång haft även här, och åtskilliga sälar skjutas ännu årligen av Möjabor; sälnät ha använts och nyttjas ännu ibland vid vistelser ute på de yttre skären. En Möjabo, som på sin tid varit en riktigt stor säldödare, har för Nils Keyland demonstrerat sälnätets tillverkning och användning.² Nu till skildringen av »Norrbottnensresan»:

Man reste ut i april, när isen gått upp från stränderna och låg fritt och drev ute till havs. Det var fyra man, som gick ut, och som farkost brukades en storbåt av samma slag som sandkilarna, men något mindre och framför allt med mindre rigg. Dessa båtar hade kajuta med murad, öppen spis, så att man bodde ganska bra i dem.

Utrustningen var varm och solid. Var man hade en överklädd fårskinnspäls och »Helsingörsmössa» med uppslag av svart fårskinn

¹ Att de varit med uppger S. Ekman, Norrlands jakt och fiske, Uppsala 1910, s. 248.

² N. Keyland, Själtnätbindning och själfångst på Harön, Fatab. 1914, s. 156 o. f.

Fig. 13. Skrestång, säljörn o. ryssja, Rödlöga, Möja s:n, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928

och kulle av kalvskinn. På fötterna bar man »själtossor», rymliga, ludna mockasiner av ogarvat sälskinn, och inuti dessa två par vanliga ullstrumpor samt tjocka sockor, stickade av ull och nöthår. Vid själva jakten brukades (enligt uppgift av en äldre man på Rödlöga) en överdragskostym av vit segelduk och vit kalvskinnsmössa för att bli mindre synlig mot isen. (Huruvida detta är en nyare metod, lånad av finnar och norrlänningar, eller gammal i orten vågar jag ej avgöra). I kojerna hade man tjocka, varma »ryor». Min sagesman hade fått en, som var vit och röd, av sin mor; den hade hon vävt själv.

För jakten hade var och en sin grova sälbössa, på senare tid i regel försett med knallhattslås med sig. Det var ofta gamla ärvda vapen, som stundom med åren blevo så slitna, att de måste borraras om. Men det tålde de gott, ty godset i pipan var ordentligt tilltaget. Ju äldre en sådan bössa blev, dess grövre blev kalibern. Alla tillbehör hade man i ett skjutskrin. Där fanns knallhattar, bly och drev samt mejsel till låsskruvarna, cylindernyckel, kulpung och t. o. m. ett slags nattsikte, en tunn träflisa, vitmålad och försedd med en skåra, genom vilken kornet stack upp, när den lades framme på pipan. Härigenom kom man att se kornet mot vit botten, så att det framträdde skarpare, när man var tvungen att skjuta i dåligt ljus.

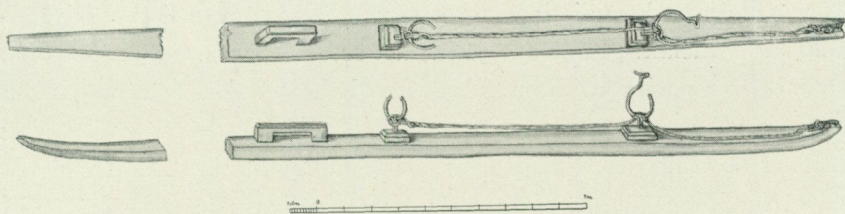

Fig. 14. Skrestång från Långvik, Möja s:n. L. 400 cm. Nord. Mus.

Till vapnen hörde dessutom »skäljærnet», en harpun med två skarpa hullingar.

Dessutom hade varje man med sig den egendomliga sâlskida eller rättare sagt glidmede, som ännu brukas av säljägare på ömse sidor om Kvarken och som där liksom här kallas »skrestång» (fig. 13).

Skrestången har hittills ansetts obefintlig i Roslagen.¹ Det kan då vara av intresse att meddela, att Nordiska museets undersökningar givit vid handen, att detta redskap verkligen i mannaminne begagnats av de mest energiska säljägarna inom Upplands skärgård. På Svartlöga, Rödlöga, Söderöra, Kudoxa och Vidinge (samtliga inom Blidö s:n) funnos skrestånger kvar eller åtminstone folk, som mindes deras användning. Även i Långvik på Möja fanns en skrestång, men den hade dñtförts av en inflyttad »röllögare» (fig. 14). På Fejan vid Tjockö i Rådmansö s:n erinrade sig en sagesman skrestångens användning, men om det var härifrån eller från hans barndomshem, Eknö i Länna s:n, framgick ej klart. En mycket gammal man på Tjockö erinrade sig, att de brukat skrestång vid »Vidinge, Rödlöga, Möja och därneråt».

Skrestången är, i de två exemplar jag sett på Möja och Rödlöga, av en ålderdomlig typ, tämligen klumpig, och i ena fallet undertill skodd med en tunn skiva av hårdare virke (talltjur?), i det andra fallet oskodd. Den har på främre hälften två gafflar som stöd för bössan och ungefär på mitten ett handtag av en krokig grenstump. Skrestången begagnades enligt ägarnas beskrivning på så sätt, att man, när man skulle krypa på säl över isen, stödde ena knäet på skidan, på vars hakar bössan vilar, och sparkade sig fram med andra

¹ K. B. Wiklund, Ur skidans och snöskons historia. På Skidor 1928, s. 20.

foten, tills man kommit inom skotthåll. Särskilt var detta tillvägagångssätt fördelaktigt när det gällde att osedd, d. v. s. utan att hoppa, komma över sprickor i isen. En övre hake på den främre gaffeln kan begagnas som stöd, när man skjuter. Någon skärm av det slag som norrlänningarna begagna på sälskidan för att vara bättre dolda för sälen, har man här ej brukat; ej heller synes man ha känt till bruket att stående sparka sig fram på skidan. Denna har däremot dragits som en kälke med den tunga bössan och har därför ofta haft ett dragrep fäst i främre änden.¹

Sälunda utrustade reste jägarna ut på en tre à fyra veckors tur, som kunde bära iväg ända upp i Kvarken, ja ännu längre. Det gällde att hålla sig intill isen. När man kunde, lade man till vid större flak, på vilka man hade utsikt att träffa »läger», d. v. s. större grupper av gråsäl, både vuxna och ungar. Ibland kom man på dem så, att man fick »slå» ungarna, men ofta gick detta icke för sig och då fick man nöja sig med att skjuta de största i flocken. Var det mycket is, kunde man få leta länge efter säl, men när isarna blevo mindre, gick det fortare.

Sälarna togos hem som de voro. Man späckade inte av dem under resan, annat än då man ville ha någon till mat.

Fångsten kunde uppgå till 70 à 80 sälar. När man väl kom hem med dem, späckades de alla av på en gång. Späck och skinn såldes, utom det man behövde själv till tran och »själtossor». Köttet saltades och en del därav plägade man sälja. Det kom folk ända uppifrån Blidölandet och köpte salt sälkött fjärdingsvis. Resten av köttet gick åt i hushållet. Det lades i vatten en dag, innan det kokades, och äts sedan med pepparrot. Även ärter med sälkött var en vanlig rätt. I regel åt man i säljägarnas hem sälkött en middag i veckan, så länge det räckte. Man inser därav, att denna jakt spelade en icke obetydlig roll i ekonomin, när den slog väl ut.

Slutligen skall jag för fullständighetens skull meddela »styck-

¹ Alla uppgifter om skrestångens användning inom Upplands kustområde äro av stort intresse och mottagas tacksamt av förf. till dessa rader under adress: Nordiska Museet Stockholm 14.

ningsschemat» för säl enligt samma nu på Möja bosatta, men på Röd-löga uppvuxna sagesman.

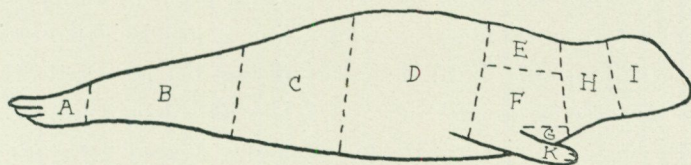

Fig. 15. De olika styckena på en säl enligt nedanstående schema:

A	bakskafra,	ansågos	goda
B	kullägga,	»	utmärkt
C	njurabiten,	»	bra
D	revbensbiten	»	mindre värdefull emedan den var tunn
E	blåbitten	»	bra
F	bogen	»	utmärkt
G	bröste	»	dåligt
H	halsen	»	dålig
I	huve	»	användbart till att koka
K	nävarna	»	ungefär som A.

Även andra säljaktstillfällen iakttogos. Utom den ännu rätt livligt använda metoden att från båt eller land spana efter säl, som »sitter uppe» lugna sommarkvällar på vissa grund och bådar och smyga sig på dem med bössan, plägade man också under den kallaste vintern försöka komma på sälens »läger» i isen omkring dessa bådar. Man sökte upp alla lufthål, täppte alla, som man ej hade tillfälle att besätta med jägare och öppnade de andra. Här stodo nu jägarna med »själjärnet» i beredskap och den som först fick säl i sin vak hade att hugga till med blixstens hastighet och söka »slå järnet i käften på'n». Lyckades det, så kunde det ändå bli en lång kamp mellan jägaren på det hala och det tunga djuret, som på intet sätt kunde förmås lämna sitt element, förrän man lyckats ge det dråpslaget över näsan. Där går det lätt att slå ihjäl även den största gråsäl, men slår man någon annan stans, kan man slå av allt vad man har, utan att det gör sälen det minsta.

Ibland hände det att kölden blev så stark, att sälarna, när de vero hos sina små ungar uppe på isen, blevo utestängda från vattnet och överraskades av jägaren, innan de hunnit få hål på någon av sina vakar. En sådan där bjässe till gråsäl är likväl inte så god att gå på. »När jag var barn hände det, att sju man skulle slå en stor själ

med ispikarna; men han tog pikarna av alla sju — de är förfärligt kvicka i käkarna — och lag sej på dem.»

När man fått skjuta en säl på isen, utan att den dog på fläcken, gällde det att vara framme och ta den, innan den kvicknade till och kom sig ned i vaken. Man kunde bäst få tag, om man satte tummen och långfingret i ögonen på dem. Då blev de liksom dödade. Men också detta hade sina risker. »Pappa olyckades en gång att stoppa tummen i mun på sälen, och han smällde igen. Det var ogörligt att få upp käken, förrän han öppna själv och då var allt kött av tummen. Men benet hade lyckligtvis kommit mellan ett par tänder, så det var oskadat.»

Slutligen ett intressant meddelande av samma sagesman. »Vi slog säl på bådar också. Det var under storm, när de *satt högt*.» Metoden är den uråldriga, som ännu i stor stil brukas på Harstena och Gräsmarö i Östergötlands skärgård, men för övrigt tycks vara ganska ovanlig i Sverige.

ZUSAMMENFASSUNG.

ERNST KLEIN: Aus den Schären vor Möja. Notizen von einer Untersuchungsreise 1928.

Die Bewohner der Insel (u. Gemeinde) Möja in Uppland, im nordöstlichen Teile der Stockholmer Schären, haben bis in unsere Zeit, d. h. bis zur Einführung der Motorboote und der Entwicklung des lokalen Dampferverkehrs, eine sehr altertümliche Lebensweise behalten, von welcher noch Reste und Traditionen wahrzunehmen sind. Auf kleinen Inselgruppen, welche »skärgårdar« genannt wurden und von den verschiedenen Dörfern angekauft oder gemietet waren, lebte ein grosser Teil der Bevölkerung von Ende Juli bis Mitte September, um Strömlinge und Dorsche zu fangen. Die Beute wurde eingesalzen und im Herbst ins Inland geführt, wo es gegen Getreide eingetauscht wurde. Die Wohnungen (Fig 1—3) und Salzbuden auf diesen »skärgårdar« (Fig. 4) waren (und sind heute noch) viel primitiver als diejenigen, die im Dorfe benutzt wurden, und zeigen somit eine ältere Kulturstufe. Auch die Einrichtung (z. B. Doppelbett, Fig. 4) zeigt altertümliche Züge. Traditionen aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts zeigen, dass man auf diesen Sommerschären nach altem Brauche organisiert war. Ein gewählter Obmann hatte darüber zu wachen, dass die alten Herkommen von allen eingehalten wurden. Einzelheiten erinnern noch an die älteste Fischerei-Ordnung, welche, 1450 angenommen und vom Könige bestätigt, ihrem Titel nach sich gerade auf diese Gegend bezog. Einige Reste der

älteren Fischerboote und eine Fülle von Traditionen über solche sind noch vorhanden. Die ältesten, für die Strömlingsfischerei gebrauchten Boote waren an beiden Enden spitz, ziemlich gross (za. 26 Fuss lang). Ein spätes, etwas kleiner gebautes Exemplar zeigen Fig. 6 u. 7. Ursprünglich hatten sie ein einfaches, etwas unsymmetrisches Rahsegel. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, ungefähr gleichzeitig mit der Einführung neuerer, mit einem flachen Heck gebauter Boote (Fig. 8 u. 9), wurden Sprietsegel eingeführt. In der letzten Zeit hat sich aus einem anderen, in der Gegend von Vaxholm heimischen Boottypus das nunmehr überall gebrauchte Motorboot entwickelt. Fig. 10 u. 11 zeigen das für diese Gegend typische Frachtboot, »storbåt» oder »sandpigg» genannt. Auch dieser prächtige Typ ist jetzt im Aussterben. Mit solchen, aber auch mit den Fischerbooten machte man früher die obenerwähnten Herbstreisen, welche öfters bis tief hinein in den Mälarsee gingen, um gesalzene Strömlinge zu tauschen, wobei jeder Fischer gewöhnlich Jahr für Jahr denselben Bauer besuchte. Auch andere Arten von Handelsfahrten kamen vor. Das in Fig. 12 abgebildete Fahrzeug ist zum Transport von lebenden Fischen eingerichtet. Es wird »sump» genannt und ist von Leuten, welche sowohl Fischer als Fischhändler gewesen sind, benutzt worden. Über die Erfahrungen von solchen Reisen nach Stockholm wird berichtet. Schliesslich behandelt der Verfasser die Seehundjagd, welche bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts gleichfalls zu weiten Reisen Veranlassung gab. Dabei machten die Bewohner der hiesigen Inseln ungefähr dieselben Fahrten wie die Jäger der bottnischen Küsten, um im Frühjahr auf dem Treibeise die Seehunde zu fangen. Das spezielle Instrument dieser bottnischen Seehundjagd, die lange Kufe, »skrestång» (Fig. 13 u. 14), wurde auch hier zum ersten Male südlich vom Bottnischen Meerbusen in Schweden konstatiert, wobei auch zu bemerken ist, dass diese Kufe mehr als Jagdschlitten — zum Heranschleichen wie auch zum Transportieren der schweren Flinte, — denn als Schneeschuh, »skida», gebraucht worden ist. Über die Benutzung und Einteilung des Seehundkörpers (Fig. 15), sowohl wie über einige andere Jagdmethoden, Harpunieren und Schlagen, werden zum Schluss einige Notizen mitgeteilt.
